

Dr Magdalena M. Kępa

Katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną i autyzmem

Wprowadzenie

Uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną stanowią szczególną grupę osób, która niezwykle ubogaca katechezę. Katecheza jako spotkanie z Bogiem i misja wychodzi naprzeciw potrzebom osób z niepełnosprawnością każdego rodzaju, wychodzi naprzeciw potrzebom każdego człowieka. Poszanowanie godności osoby, zachowanie podmiotowości, zrozumienie i cierpliwość, wiedza oraz umiejętności są niezwykle ważnymi wyznacznikami w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną. Warto podkreślić, że w kwestii wspomnianej pracy istotnym jest również konieczność dostosowywania wymagań do potrzeb i możliwości uczniów, a to wymaga znajomości ich potrzeb oraz wdrażania indywidualizacji, a także doboru odpowiednich metod dydaktycznych. Praca z osobami z niepełnosprawnością jest darem, misją i zadaniem. Wymaga profesjonalizmu, wiedzy, umiejętności, a nade wszystko przyjacielskiego usposobienia. Ważnym aspektem jest również znajomość słabych i mocnych stron uczniów, ich możliwości oraz ograniczeń, a także znajomość sytuacji rodzinnej i środowiskowej. Tym niemniej istotnym elementem w katechezie specjalnej jest współpraca ze środowiskiem rodzinnym oraz parafialnym.

Charakterystyka osób z niepełnosprawnością intelektualną

Niepełnosprawność intelektualna stanowi rzeczywistość życia i funkcjonowania. Można rzec, że jest szczególnym wymiarem postrzegania otoczenia i realizowania siebie. Dlatego trzeba mieć świadomość, że „niepełnosprawność intelektualna to zaburzenie rozwojowe polegające na znacznym obniżeniu ogólnego poziomu funkcjonowania intelektualnego, któremu towarzyszą deficyty w zakresie zachowań adaptacyjnych (w szczególności niezależności i odpowiedzialności). Nie jest to jednostka chorobowa, lecz zespół objawów towarzyszących wielu chorobom genetycznym (...), neurologicznym (...), metabolicznym (...), będących następstwem zmian w życiu prenatalnym lub urazów fizycznych doznanych w okresie dzieciństwa”¹. Ponadto warto wspomnieć, że niepełnosprawność intelektualna może być analizowana pod względem kliniczno-medycznym oraz psychologiczno-społecznym². Bez względu na to, który aspekt będzie kluczowy warto pamiętać, że najważniejszym punktem widzenia jest postrzeganie drugiego człowieka jako dar, jako człowieka wymagającego poszanowania godności i wyjątkowości. Wiedza w zakresie funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną może

¹ K. Słupek, *Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna, dostosowanie wymagań*, Gdańsk 2018, s. 79.

² Ibidem, s. 79.

korzystnie wpływać na zrozumienie i przyjmowanie ich takimi jakimi są, a nie takimi jakimi powinni być według naszych oczekiwań oraz wyobrażeń.

Niepełnosprawność intelektualna jest dzielona na kilka stopni. Otóż, klasyfikacja deficytów intelektualnych skupia się wokół czterostopniowej skali. Można tu wyliczyć niepełnosprawność intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym, znacznym i głębokim. Niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim charakteryzuje się ilorazem inteligencji według skali Wechslera w granicach 69-55, co odpowiada poziomowi intelektualnemu 10.-12. roku życia³. Skupiając się wokół charakterystyki uczniów z niepełnosprawnością intelektualną warto napisać, że w wyglądzie fizycznym nie różnią się od rówieśników. Niemniej jednak przy wnikliwej obserwacji można zauważyć u nich nieznaczny brak harmonii w rozwoju, słabość fizyczną, czasami występowanie wad postawy⁴. Spostrzeżenia dzieci z niepełnosprawnością w stopniu lekkim są niedokładne, a sam proces spostrzegania jest węższy i wolniejszy. Odnosi się do spostrzegania znacznie mniejszej liczby przedmiotów. Uwaga ma słabszą podzielność, jest nietrwała i łatwo odwracalna. Pamięć logiczna jest bardzo słaba, a pamięć mechaniczna jest na przeciętnym poziomie. Myślenie ma charakter konkretno-obrazowy i sytuacyjny, a myślenie logiczne występuje w formie uproszczonej. Wnioskowanie jest także utrudnione. W rozwoju mowy obserwujemy opóźnienie oraz często występujące wady wymowy. Słownik jest ubogi oraz obserwuje się niższy poziom kompetencji językowej⁵. Nie da się ukryć, że uczniowie z niepełnosprawnością w stopniu lekkim przejawiają znaczne trudności w porównywaniu, różnicowaniu, uogólnianiu i abstrahowaniu. Można dostrzec także brak przemyślanego planu działania, samodzielności i inicjatywny w działaniu oraz pomysłowości. Samodzielne i efektywne organizowanie sobie pracy jest znacznie utrudnione, niemniej jednak orientacja w czasie, miejscu i przestrzeni jest na ogół poprawna w granicach normy⁶. Dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim są grupą uczniów, które potrzebują dostosowania wymagań i metod nauczania do ich potrzeb, możliwości oraz ograniczeń, które ewidentnie przejawiają. Motywowanie, działania na zasadzie zainteresowań dzieci oraz profesjonalna wiedza ze strony nauczyciela związana z metodami jest niezwykle ważna, przydatna i potrzebna,

³ K. Słupek, op. cit., s. 79.

⁴ J. Wyczęsany, Z. Gajdzica, *Uwarunkowania edukacji i rehabilitacji uczniów o specjalnych potrzebach rozwoju*, Kraków 2006, s. 68.

⁵ Ibidem, s. 68, 69, 70.

⁶ Ibidem, s. 71.

Biorąc po uwagę osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym warto podkreślić, że charakteryzują się one „poważnymi uszkodzeniami centralnego układu nerwowego”⁷. Ich mowa jest często bełkotliwa, niewyraźna, słownictwo ubogie. Pojęcia abstrakcyjne spotykają się z dużą trudnością w aspekcie ich przyswajania. Rozwój poznawczy osiąga poziom przedoperacyjny, spostrzeganie jest wolne, obserwuje się spowolnienie myślenia oraz błędne ujmowanie związków między przedmiotami. Pamięć ma wąski zakres, natomiast jej trwałość jest niewielka. Emocje są sztywne i w małym stopniu zróżnicowane. Opanowywanie popędów jest słabo rozwinięte oraz obserwuje się obniżony poziom uczuć wyższych. Zachowania cechują się impulsywnością i brakiem przewidywania konsekwencji, natomiast zachowania obronne są nieadekwatne do bodźca⁸. Znajomość funkcjonowania uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym wymaga stosowania odpowiednich metod komunikacji, co zostanie opisane w kolejnych częściach niniejszej pracy. Wspieranie aktywności ucznia oraz dostosowywanie wymagań do możliwości psychofizycznych ucznia jest bardzo ważnym elementem współpracy z uczniem.

U osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim obserwujemy „znaczne ograniczenia w porozumiewaniu się, głęboko zaburzone funkcje ruchowe, zmiany neurologiczne, częste są uszkodzenia wzroku i słuchu; brak zdolności dbania o podstawowe potrzeby życiowe; wymagany nadzór przy wszystkich podstawowych czynnościach”⁹. Dla tych uczniów organizowane są zajęcia rewalidacyjno-wychowawcze na podstawie orzeczenia poradni psychologiczno-pedagogicznej¹⁰. Niezwykle ważne jest opracowanie indywidualnego programu dla każdego z uczniów.

W tym miejscu warto skupić się na charakterystyce ucznia z autyzmem. Otóż, „autyzm to zaburzenie rozwojowe, którego objawy występują w trzech głównych obszarach (tzw. triada autystyczna): komunikacja; interakcje społeczne; stereotypowe wzorce zachowania, zainteresowania i aktywności”¹¹. W kwestii komunikacji trudności występują w zakresie niewerbalnym, jak i werbalnym. Komunikacja niewerbalna jest utrudniona poprzez między innymi „unikanie kontaktu wzorkowego podczas rozmowy, używanie mimiki twarzy niedostosowanej do wypowiedzi, problemy z odczytywaniem mimiki (...),

⁷ K. Słupek, op. cit., s. 83.

⁸ Ibidem, s. 83.

⁹ Ibidem, s. 79.

¹⁰ Ibidem, s. 89.

¹¹ Ibidem, s. 92.

wykonywanie ograniczonych gestów w celach komunikacyjnych (...), bardzo uboga ekspresja emocjonalna poprzez mimikę, widoczny brak spontaniczności w gestykulacji, nieprawidłowa postawa (...), ekscentryczny sposób poruszania się (...)"¹². Komunikacja werbalna natomiast cechuje się „ograniczoną zdolnością inicjowania i podtrzymywania konwersacji, nietypowym tonem głosu lub nietypowym rytmem głosu, (...) eholalią, (...) pytaniami perseweracyjnymi, (...) mówieniem o sobie w 3 osobie, (...) agramatyzmami, wypowiedziami sprawiającymi wrażenie nieadekwatnych, trudnościami w komunikowaniu potrzeb lub pragnień, (...) brakiem rozumienia metafor, dowcipów”¹³. Interakcje społeczne przejawiają się w „braku zainteresowania otoczeniem i osobami (...), brakiem zdolności do tworzenia więzi emocjonalnych (...), problemami w rozumieniu uczuć, mówieniu o nich, nieumiejętnością odczytywania czyichś myśli, intencji, emocji (...), nieumiejętnością przewidywania (...), brakiem spontanicznego cieszenia się (...), nieangażowaniem się w zabawy grupowe (...), niechęcią do przytulania, dotykania, skupianiem się na detalach, a nie całości sytuacji, nieumiejętnością uczenia się na własnych błędach, nieumiejętnością zastosowania (...) zapamiętanych reguł, nieumiejętnością uogólniania zasad sytuacji podobnych (...), niezrozumieniem odstępstw od panujących zasad, komunikowaniem swoich potrzeb czy sprzeciwów w sposób zrozumiały”¹⁴. Natomiast stereotypowe wzorce zachowania, zainteresowania i aktywności to „przywiązanie do stałego, powtarzalnego planu dnia (...), obsesyjne układanie przedmiotów w określonym porządku, silne przywiązanie do przedmiotów pełniących funkcje talizmanów, specyficzne zainteresowania (...), spędzanie czasu na układaniu zabawek w specyficzny sposób (...), wielokrotne powtarzanie ruchów (...)"¹⁵. Uczeń ze spektrum autyzmu wymaga zatem współpracy z odpowiednio przygotowanym nauczycielem, katechetą, specjalistą.

Poznanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną oraz autyzmem jest fundamentem w pracy z nimi. Kwestia ta dotyczy zarówno specjalistów, nauczycieli, jak i katechetów, którzy winni podnosić swoje kwalifikacje, czyli kompetencje i umiejętności. Każda osoba pracująca z osobami z niepełnosprawnością intelektualną oraz autyzmem powinna mieć kwalifikacje specjalistyczne, by operować wachlarzem wiedzy, metod, a nade wszystko znajomością uwarunkowań funkcjonowania tych osób, możliwości

¹² K. Słupek, op. cit., s. 92.

¹³ Ibidem, s. 92.

¹⁴ Ibidem, s. 93.

¹⁵ Ibidem, s. 93.

psychofizycznych, sposobów zachowania oraz przewidywania tych zachowań w kontekście profesjonalnego wsparcia.

Metody pracy w katechezie specjalnej

Podmiotowe i indywidualne podejście do ucznia w katechezie specjalnej jest wyznacznikiem doboru metod dydaktycznych. Znajomość potrzeb psychofizycznych uczniów powinno zatem być poparte znajomością merytoryczną oraz umiejętnościami praktycznymi w kwestii funkcjonowania uczniów z niepełnosprawnością intelektualną oraz autyzmem. Jak w każdym oddziaływaniu dydaktycznym bardzo ważne jest dostosowanie metod do możliwości uczniów oraz wdrażanie podstawy programowej.

Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce wskazuje, że „katecheza specjalna opiera się przede wszystkim na słowie Bożym zawartym w Świętej Tradycji i w Piśmie Świętym, które uczy, że każdy człowiek został stworzony na obraz Boży (Rdz 1, 27) i jest zdolny do poznania oraz miłowania swego Stwórcy (KDK 12)”¹⁶. Tym niemniej „w katechezie osób z różnymi niepełnosprawnościami chodzi zwłaszcza o doprowadzenie ich do odkrycia tajemnicy osobowego Boga, który kocha każdego człowieka i jest o niego zatroskany. Chodzi także o rozwijanie i wspieranie wiary wychowanka. U podstaw katechezy leży wychowanie liturgiczne (...). Istotnym elementem jest formacja moralna, która stawia sobie za cel nauczenie odróżniania dobra od zła, a zwłaszcza rozbudzenie pragnień postępowania według przykazania miłości. Podstawą katechezy jest wychowanie do modlitwy, które napotyka w dzisiejszych czasach na szczególną trudność, w wielu bowiem domach ludzi ochrzczonych zanikła praktyka modlitwy”¹⁷. Należy pamiętać, że „współczesna koncepcja katechezy osób z różnymi niepełnosprawnościami w szkole zwraca uwagę na jeszcze dwa elementy. Pierwszy to wychowanie do życia wspólnotowego. Drugi element to wprowadzenie do misji. Klamrą spinającą wszystkie elementy podstawy katechezy osób z różnymi niepełnosprawnościami jest stosowana zasada wierności Bogu i człowiekowi”¹⁸.

W Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce czytamy również, że „katecheci posługujący wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim odkrywają potrzebę rozwoju duchowego tych osób. Komunikację

¹⁶ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010, s. 103.

¹⁷ Ibidem, s. 104.

¹⁸ Ibidem, s. 104.

niewerbalną nazywają komunikacją serca. Tworzą atmosferę, która umożliwia uczniom przeżywanie sacrum we wspólnocie religijnej, z jej specyficzną symboliką, muzyką, śpiewem i zapachem. Tworzą warunki do uczestniczenia tych osób w życiu Kościoła przez udział we wspólnej modlitwie i w uroczystych obchodach świąt kościelnych; umożliwiają obecność w miejscach kultu oraz przystępowanie do sakramentów świętych”¹⁹. W kwestii autyzmu przytoczony wyżej dokument podkreśla między innymi, że „katecheza osób z autyzmem wymaga przygotowania indywidualnych, a w niektórych przypadkach grupowych programów katechetycznych. Istotne jest, aby katecheci – na miarę swych możliwości, przed przygotowaniem i zatwierdzeniem przez władze kościelne indywidualnego lub grupowego programu nauczania – dobrze poznali specyfikę autyzmu”²⁰.

Ponadto „zalecane jest wyposażenie sali katechetycznej w pomoce dydaktyczne i przedmioty potrzebne do zajęć (sprzęt audiowizualny, komputery ze specjalnym oprogramowaniem – zwłaszcza dla osób nie posługujących się mową werbalną, biblioteczka itd.). Magisterium Kościoła zachęca katechetów do ciągłego poszukiwania nowych języków, aby każdy mógł usłyszeć Dobrą Nowinę o zbawieniu. W zależności od strategii edukacyjnej ośrodka, w którym ma miejsce katecheza, powinno się używać takiego języka, jaki jest znany uczniom. Może to być np. tablica Blissa, czy wspomagająca i alternatywna komunikacja w postaci piktogramów, czy też inna forma komunikacji. Szczególnie w pracy z tymi adresatami katechezy trzeba się wystrzegać monologu i respektując prawo każdego do własnego tempa rozwoju, prowadzić dialog za pomocą wszystkich dostępnych środków dydaktycznych. Najważniejsze jest, aby środki te prowadziły uczniów do dialogu z Jezusem Chrystusem. Katecheta specjalny musi znać zasady wychowania i nauczania i musi się nimi kierować”²¹. Katecheta pracujący w szkole specjalnej jawi się zatem jako specjalista. Znajomość i wykorzystywanie metod i środków dydaktycznych dostępnych w pedagogice specjalnej powinno zatem mieć miejsce również na katechezie.

Należy pamiętać, że „metody nauczania stosowane w kształceniu specjalnym różnią się od metod nauczania osób pełnosprawnych tym, że równocześnie z procesem nauczania przebiega proces rewalidacji. Tylko ta metoda nauczania jest metodą kształcenia specjalnego, która równocześnie kompensuje, koryguje bądź usprawnia zaburzone procesy psychiczne i fizyczne, przez co przygotowuje ucznia do współżycia i współdziałania z ludźmi

¹⁹ Konferencja Episkopatu Polski, op. cit., s. 115.

²⁰ Ibidem, s. 123.

²¹ Ibidem, s. 120.

pełnosprawnymi”²². Należy w tym miejscu wspomnieć o ortokatechetyce, czyli „dydaktyce katechetycznej w nauczaniu specjalnym, zajmującą się teorią nauczania i uczenia się katechetycznego osób z różnymi niesprawnościami w następujących sferach rozwoju: psychofizycznej, emocjonalnej i poznawczej oraz duchowej. Będzie ona zatem obejmowała swym zakresem osoby objęte oddziaływaniem pedagogiki specjalnej i katechetyki specjalnej, z różnymi ich subdyscyplinami²³. Warto wyjaśnić, że „w ortokatechetyce metody nauczania będą pojmowane jako sposoby pracy nauczyciela/katechety z osobami lub osobą wymagającą szczególnego oddziaływania, i włączające proces nauczania katechetycznego w przebieg procesu rewalidacyjnego. Muszą przy tym umożliwić realizację celów katechetycznych i zdobycie umiejętności, które uczeń wykorzysta w praktyce życia chrześcijańskiego”²⁴. Ortokatechetyka w rozumieniu niniejszego artykułu to zatem dostosowywanie metod oraz środków dydaktycznych do możliwości uczniów z niepełnosprawnością intelektualną oraz autyzmem.

W dydaktyce specjalnej na katechezie możemy wymienić „metody oparte na słowie: modlitwa, opowiadanie, opis, pogadanka; metody oparte na obserwacji: wycieczka, obraz, ilustracja, przeźrocze, zdjęcie, film, program komputerowy; metody oparte na działaniu: ekspresja plastyczna, muzyczna, teatralna; metody uczenia się przez naśladownictwo: ruchowe, werbalne, zachowań i postaw; metody instrumentalne: wzmocnienie pozytywne i negatywne”²⁵. Tym niemniej warto pamiętać, że „praca dydaktyczna z dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną opiera się przede wszystkim na wrażeniach zmysłowych i odczuciach emocjonalnych. Trzeba działać na konkretach. Przekaz musi być na wskroś poglądowy i wielozmysłowy. Trzeba korzystać z różnorodnych i odpowiednio dobranych środków dydaktycznych. Dziecko treść powinno nie tylko usłyszeć, ale zobaczyć, dotknąć, odczuć, doświadczyć, powinno być aktywne. Tekst pisany należy ograniczyć, gdyż dzieci mają trudności z pisaniem i czytaniem. Trzeba wykorzystać szeroko rozumianą twórczość plastyczną dziecka, korzystać z obrazów, ilustracji, pobudzać aktywność korzystając z muzyki, dramy, słuchowisk, środków audiowizualnych czy komputerowych, przy tym trzeba zwracać uwagę na własny sposób mówienia i wypowiedane słowa”²⁶. Istnieje

²² E. Dziwosz, *Ortodydaktyka w katechezie osób niepełnosprawnych*, Studia katechetyczne 2013, nr 9, s. 164-165.

²³ Ibidem, s. 156.

²⁴ Ibidem, s. 165.

²⁵ A. M. Kielar, *Metody katechizacji uczniów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Poznań 2006, s. 38-70.

²⁶ B. Rozen, *Edukacja religijna osób z niepełnosprawnością intelektualną*, s. 154-155.

różnorodność klasyfikacji oraz kategoryzacji metod, niemniej jednak należy mieć na uwadze, że ich dobór winien mieć na uwadze dobro dziecka oraz jego indywidualne ograniczenia.

Warto pamiętać o formacji sumienia, dlatego należy mieć na uwadze, że katechizowanie wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną „wymaga od nauczyciela religii odpowiedniego przygotowania merytorycznego i stworzenia doskonałego warsztatu metodyczno-dydaktycznego. Formacja sumienia jest możliwa przy charyzmatycznej pracy katechety, którego w dziele wychowania moralnego muszą wspierać rodzice, opiekunowie i kapłani powołani do opieki duszpasterskiej nad osobą z niepełnosprawnością intelektualną. Twórcze zaangażowanie, wzajemne wsparcie i wysiłek całego zespołu osób odpowiedzialnych wynagradzany jest radością osoby upośledzonej umysłowo przystępującej do sakramentu pokuty i pojednania oraz przyjmującej Komunię świętą”²⁷. Współpraca środowisk w których żyje uczeń z niepełnosprawnością intelektualną i autyzmem jest fundamentalnym zadaniem, bowiem rodzina, parafia, szkoła oraz instytucje pomocowe winny wspólnie upatrywać dobra tego „wyjątkowego” człowieka wobec którego kierujemy nasze działania i którego pragniemy prowadzić w kierunku Boga.

Należy pamiętać, że „proces uczenia się nie jest zatem mechanicznym kodowaniem wiedzy podawanej przez nauczyciela, ale aktywnym procesem konstruowania wiedzy przez uczącego się za pomocą odpowiedniej strategii ucznia, m.in. sposobów uczenia się. Styl uczenia się nabywany jest w trakcie indywidualnego doświadczenia uczącego się”²⁸. Warto dodać, że katecheta winien zatem kierować się zasadami dydaktyki specjalnej, które są definiowane jako „ogólne reguły postępowania nauczyciela, które zapewniają skuteczność w dostosowaniu procesu nauczania-uczenia się do zróżnicowanych potrzeb uczniów przy zapewnieniu warunków zharmonizowanych relacji i kontekstów edukacyjnych”²⁹. Możemy zatem wyróżnić trzy dyrektywy, które określają organizowanie procesu kształcenia uczniów z trudnościami w uczeniu się, a mianowicie „zasadę różnicowania potrzeb edukacyjnych uczniów, zasadę dostosowywania procesu nauczania-uczenia się, zasadę harmonizowania relacji i kontekstów edukacyjnych”³⁰. Zasada różnicowania potrzeb edukacyjnych uczniów odnosi się do zasady gruntownej wiedzy psychologiczno-pedagogicznej o potrzebach edukacyjnych; zasady indywidualnej diagnozy potrzeb edukacyjnych; zasady systematycznej,

²⁷ M. Borda, *Katecheza specjalna a formacja sumienia*, w: R. Ceglarek, M. Sztaba, *Być człowiekiem sumienia. Interdyscyplinarny namysł nad fenomenem sumienia*, Częstochowa, 2015, s. 289.

²⁸ J. Głodkowska, *Dydaktyka specjalna. Od wzorca do interpretacji*, Warszawa 2017, s. 115.

²⁹ *Ibidem*, s. 177.

³⁰ *Ibidem*, s. 178.

wielostronnej obserwacji w naturalnych sytuacjach edukacyjnych; zasady diagnozy pozytywnej; zasady diagnozy profilowej; zasady diagnozy funkcjonalnej³¹. Należy dokonać weryfikacji tych zasad szczegółowych, które mogą mieć zastosowanie w katechezie specjalnej. Zasady szczegółowe odnoszące się do zasady dostosowywania procesu nauczania-uczenia się to zasada gruntownej wiedzy psychologiczno-pedagogicznej w procesie nauczania-uczenia się; zasada doboru odpowiednich form kształcenia; zasada holizmu w projektowaniu ogniw procesu nauczania-uczenia się; zasada powiązań między dydaktycznymi komponentami procesu nauczania-uczenia się; zasada synchronizowania sytuacji edukacyjnych; zasada monitorowania i odpowiedniego modyfikowania procesu nauczania-uczenia się³². W skład zasady harmonizowania relacji i kontekstów edukacyjnych wchodzi zasady szczegółowe takie jak zasada profesjonalizmu pedagogicznego; zasada skutecznych relacji edukacyjnych między nauczycielem a uczniami; zasada współpracy w sytuacjach edukacyjnych; zasada współdziałania między nauczycielem, innymi specjalistami i rodzicami/opiekunami; zasada adekwatnej samooceny pracy pedagogicznej; zasada optymizmu pedagogicznego³³. Zasady są zatem uzupełnieniem metodyki i całego procesu katechetyczno-dydaktycznego w szkole specjalnej.

Warto wspomnieć, że metodami, strategiami mającymi zastosowanie w dydaktyce specjalnej jest kooperatywne nauczanie grupy, wzajemne wspieranie się w nauce i wpływ rówieśników, trening umiejętności społecznych, nauczanie zespołowe, wsparcie i zaangażowanie rodziców, trening strategii poznawczych, nauczanie wzajemne, strategie behawioralne, nauczanie bezpośrednie, technologie asystujące, alternatywne i wspomagające metody komunikacji³⁴. Wachlarz metod jest szeroki, niemniej jednak ważnym wymiarem jest ich znajomość posiadana przez katechetę i weryfikowana indywidualnie. Edukacja specjalna, jak i katecheza osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz autyzmem stanowią wymagający rodzaj działalności profesjonalnej, gdzie najważniejsze winno być dobro dziecka. W kwestii katechezy możemy mówić nade wszystko o wsparciu dziecka w umożliwieniu spotkania z Bogiem, poczuciu bezpieczeństwa wynikającym z budowania relacji z Chrystusem oraz upatrywaniu Kościoła jako miejsca bezpiecznego.

³¹ J. Głodkowska, op. cit., s. 179.

³² Ibidem, s. 181.

³³ Ibidem, s. 183.

³⁴ Powyżej zostały zaprezentowane niektóre, wybrane strategie nauczania w edukacji specjalnej zebrane w formie publikacji pt. *Sprawdzone metody w edukacji specjalnej i włączającej. Strategie nauczania poparte badaniami*. Autorem publikacji jest David Mitchell. Autor ukazuje obraz poparty teorią oraz empirycznymi badaniami.

Wykorzystanie komunikacji alternatywnej i wspomagającej

Skupiając się wokół alternatywnych metod porozumiewania się warto wspomnieć o języku migowym, który „składa się z migowych znaków ideograficznych, które określają poszczególne słowa oraz znaków daktylograficznych, na które składa się alfabet palcowy”³⁵. Możemy mówić również o fonogestach, które „są metodą wspomagającą rozumienie mowy. Specjalne ruchy jednej ręki towarzyszące mówieniu pomagają niesłyszącym dokładnie odczytać mowę z ust”³⁶. Metody możemy podzielić na uniwersalne, czego przykładem jest kreślenie liter na dłoni oraz specjalne metody komunikowania się. Ponadto warto wspomnieć o Słowniku Makaton, który przeznaczony jest do porozumiewania się dla osób głuchych z niepełnosprawnością intelektualną. Zawiera on 350 znaków. Następnie należy wymienić piktogramy, które są zestawem obrazków ideograficznych. Trzeba także wspomnieć o komunikacji symbolicznej BLISS, która występuje w czterech zestawach: piktogramy, ideogramy, symbole arbitralne, symbole międzynarodowe³⁷. Ciekawą alternatywą zatem jest AAC, co „daje możliwość wyrażania swoich potrzeb w sposób, który rozumieją ludzie z ich otoczenia. Daje im też możliwość wyrażania siebie, swoich myśli, wspiera rozszerzanie słownika i używanie języka jako narzędzia do myślenia. W momencie, gdy dziecko z ASD zaczyna mówić, dzięki AAC posiada już bardzo dobrą podstawę nie tylko słownikową, lecz także psychologiczną – wie że może się komunikować. To natomiast jest ogromnym motywatorem i budulcem do podnoszenia poczucia własnej wartości – niezbędnej do zbudowania pozytywnego obrazu siebie, ale też relacji z innymi”³⁸. Każdy człowiek potrzebuje afirmacji oraz wyzwań, motywacji i doceniania siebie. Umożliwienie komunikowania się stanowi aspekt przemieniania wady w walor.

Warto podkreślić, że „zanim jednak do komunikacji dziecka zostaną wprowadzone symbole abstrakcyjne, należy zastosować komunikację poprzez przedmiot, a następnie fotografie. Dopóki dziecko nie będzie w stanie komunikować się przy użyciu przedmiotów z najbliższego otoczenia oraz prostych gestów, nie ma możliwości budowania komunikacji poprzez abstrakcyjne symbole. Równoległe z nadawaniem znaczeń zachowaniom dziecka

³⁵ M. Dworzniowska, *Komunikacja alternatywna w procesie rewalidacji*, w: Cz. Kosakowski, M. Zaorska (red.), *Dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, Toruń 2000, s. 183.

³⁶ Ibidem, s. 183.

³⁷ Ibidem, s. 184.

³⁸ J. Kwasiborska – Dudek i in., *Wybór właściwej metody AAC do rozwijania umiejętności porozumiewania się dzieci ze spektrum autyzmu*, w: B. B. Kaczmarek, A. Wojciechowska (red.), *Autyzm i AAC. Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Kraków 2015, s. 128.

wzrastać powinien także obszar jego możliwości rozumienia mowy”³⁹. Katecheta winien mieć świadomość procesów oraz możliwości psychofizycznych, które towarzyszą jego uczniom. Dostosowanie przekazu oraz doboru metod do możliwości dzieci jest zadaniem priorytetowym, by krzewić naukę wiary.

Należy zaznaczyć, że duże znaczenie ma System Komunikacji Wymiany Obrazków – PECS (Picture Exchange Communication System). PECS jest „konkretnym, wizualnym programem, ułatwiającym szybką, skuteczną i funkcjonalną komunikację, który nie wymaga trudnego dla osób z ASD planowania motorycznego, a jedynie prostej wymiany obrazka na upragniony obiekt. PECS poprzez wymianę wyjaśnia w sposób wizualny, na czym polega i jaką funkcję pełni komunikacja społeczna”⁴⁰. Warto wspomnieć także o takich metodach komunikacji wspomagającej i alternatywnej, które mogą mieć zastosowanie w katechezie jak pomoce wizualne; harmonogram pomiędzy czynnościami i w ich obrębie oraz wzbogacone o zapis wideo; kalendarze; wizualnie wspomagane opowiadania; historie społeczne, scenariusze społeczne, komiksowe rozmówki, obrazkowe książki umiejętności społecznych; mapy możliwości, skrypty zasad, wykresy i poznawcze obrazowanie; niesamowita pięciopunktowa skala⁴¹. Podsumowując należy podkreślić, że „osoby, które przekazują jakiś komunikat nie mówiąc – nie używając słów, posługują się komunikacją wspomagającą”⁴².

Umiejętność posługiwania się językiem komunikacji zrozumiałym dla naszych uczniów stanowi podstawę w przekazie treści nauczania i katechizowania. Obecnie w Polsce i na świecie istnieją metody wspomagania komunikacji u osób, które mają trudność z porozumiewaniem się. Katecheta pracujący w szkole specjalnej musi się rozwijać zawodowo i merytorycznie, by stawać na wysokości potrzeb dzieci i uczniów, by skutecznie i autentycznie przekazywać Słowo Boże, ukazywać Pana Jezusa, spełniać swoją misję. Nade wszystko należy pamiętać o celu nadrzędnym, a mianowicie przekazywaniu wiary i zacieśnianiu więzi z Chrystusem, rozwoju duchowym.

³⁹ A. Wojciechowska, *Metody komunikacji wspomagającej i alternatywnej we wczesnym wspomaganiu rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu*, w: B. B. Kaczmarek, A. Wojciechowska (red.), *Autyzm i AAC. Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Kraków 2015, s. 139.

⁴⁰ B. B. Kaczmarek, *Obraz narzędziem komunikacji – znaki i strategie wizualne w usprawnianiu społecznego zrozumienia i komunikacji osób z ASD*, w: B. B. Kaczmarek, A. Wojciechowska (red.), *Autyzm i AAC. Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Kraków 2015, s. 179.

⁴¹ Ibidem, s. 143-178.

⁴² A. Wawrick, przekł. M. Dońska-Olszko, *Porozumiewanie się bez słów. Komunikacja wspomagająca i alternatywna na świecie*, Warszawa 1999, s. 1.

Postawy i kompetencje nauczycielskie w nauczaniu osób z niepełnosprawnością intelektualną i autyzmem

Praca i komunikacja z osobami z niepełnosprawnością intelektualną oraz autyzmem wymaga zarówno przygotowania merytorycznego, popartego posiadaniem wiedzy i umiejętności, ale także pewnych predyspozycji osobowościowych. Znajomość ograniczeń i możliwości osób z wśród których katechizujemy wyznacza tor podejmowanych metodycznie działań. Katecheta pracujący w szkole specjalnej to zatem nie tylko nauczyciel, ale i diagnosta, rewalidator, przyjaciel tych, którzy potrzebują umacniania więzi z Jezusem Chrystusem. Ważne są zatem kompetencje komunikacyjne i społeczne.

Nauczyciele i katecheci specjaliści w hierarchii potrzeb stawiają najczęściej wartości moralne ponad wynagrodzenie, odpowiedzialność wyżej niż awans, osiągnięcia ważniejsze od uznania oraz działania społeczne ponad autorytet⁴³. Nie da się zatem ukryć, że wiedza, umiejętności, walory osobowościowe i empatia mają znaczenie w kształtowaniu się katechety specjalnego, bowiem „katecheta jest przekazicielem prawd ewangelicznych. Wprowadza uczniów w świat wartości, doprowadza do Boga, do zjednoczenia z Nim. Jego naczelnym zadaniem jest przekazywanie wiedzy religijnej i kształtowanie osobowości religijnej uczniów”⁴⁴. Katecheta zatem to osoba prowadząca po ścieżkach życia i wiary ku Chrystusowi. Świadectwo życia, postępowanie, gdzie słowa i czyny pozostają w zgodności i autentyczności oraz życzliwość i zrozumienie, poparte posiadaniem profesjonalnej wiedzy stanowi zakotwiczenie w misji. Niemniej jednak ważna jest radość z nauczania i posługiwania wśród osób, których na naszej drodze stawia Bóg. Ukierunkowaniem jest zawsze Bóg, który jest ponad każdą trudnością, ograniczeniem, wyzwaniem, możliwością.

Należy mieć zatem na względzie, że „budzenie i ożywianie wiary staje się pilnym zadaniem katechezy, która dokonuje się jako element procesu nowej ewangelizacji”⁴⁵. W tym aspekcie należy przypomnieć sobie znaczenie Przykazania miłości, gdzie miłość do Boga, do drugiego człowieka i świadomość wartości własnej osoby jako Dziecka Bożego realizuje się w pracy katechetycznej rozumianej jako „służba” drugiemu człowiekowi, który kocha i realizuje się w miłości, otwartości i relacji z drugą osobą.

⁴³ A. Skłodowska, *Współczesny pedagog specjalny – jego rozwój i potrzeby zawodowe*, w: Z. Palak, A. Bujnowska (red.), *Kompetencje pedagoga specjalnego. Aktualne wyzwania teorii i praktyki*, Lublin 2008, s. 110.

⁴⁴ E. Kosińska, *Katecheta w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków 1999, s. 8.

⁴⁵ G. Puchalski, *Model katechezy ewangelizacyjnej w nauczaniu Jana Pawła II*, w: J. Stala (red.), *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2004, s. 24.

Nie da się zatem ukryć, że „w świecie współczesnym, pełnym „bezosobowych wzorów”, roszczących sobie prawo do bycia autorytetami w różnych dziedzinach życia trudno jest czasem odnaleźć kogoś, kto autentycznie zasługuje na miano wzoru osobowego i jednocześnie kogoś, kto autentycznie zasługuje na miano wzoru osobowego i jednocześnie kogoś godnego do naśladowania”⁴⁶. Katecheta jako ostoja zakorzeniona w Bogu może być zatem „bezpieczną przystanią” w czasach tak dotkliwie odczuwanego relatywizmu. Nastawienie na podmiotowe, holistyczne, personalistyczne upatrywanie drugiego człowieka, gdzie poszanowanie godności każdego człowieka jest priorytetem stanowi wyznacznik akceptacji drugiego człowieka, a także siebie w kontekście tego jaki jest, a nie takim jak być powinien według oczekiwań.

Zakończenie

W katechezie specjalnej należy pamiętać o indywidualnym podejściu, podmiotowym traktowaniu i profesjonalizmie w relacji z uczniami. W zależności od sytuacji pomocne może być dyskretne wspomaganie ucznia oraz dostrzeganie jego mocnych stron, wprowadzaniem piosenek połączonych z gestem, docenianie rzeczywistego wysiłku, korzystanie z zadań, które usprawniają działalność kreatywną, twórczą, plastyczną. Bardzo ważne jest uwzględnianie trudności, zwiększanie liczby powtórzeń, rozumiejące podejście do możliwości i ograniczeń dziecka. W pracy katechetycznej z osobami z niepełnosprawnością intelektualną oraz autyzmem warto pamiętać o motywowaniu do pracy, dostosowaniu metod i form do możliwości psychofizycznych, pobudzaniu do aktywności, udzielaniu potrzebnej pomocy dowartościowywaniu ucznia. Indywidualizowane podejście stanowi punkt wyjścia, jak również upatrywanie katechezy specjalnej jako daru, zadania, łaski i wielkiej misji, gdzie radość i ewangelizacja ma doniosłe znaczenie. Katecheta w „służbie” na każdym etapie winien zawsze czerpać od Boga i prowadzić ku Niemu.

⁴⁶ J. Kostorz, *W poszukiwaniu pedagogiczno-katechetycznych wzorów osobowych – Edyta Stein*, w: J. Stala (red.), *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Kielce 2004, s. 105.

Bibliografia

- Borda M., *Katecheza specjalna a formacja sumienia*, w: R. Ceglarek, M. Sztaba, *Być człowiekiem sumienia. Interdyscyplinarny namysł nad fenomenem sumienia*, Wydawnictwo Archidiecezjalne Regina Poloniae, Częstochowa 2015, s. 275-289.
- Ceglarek R., Sztaba M., *Być człowiekiem sumienia. Interdyscyplinarny namysł nad fenomenem sumienia*, Wydawnictwo Archidiecezjalne Regina Poloniae, Częstochowa 2015.
- Dworznikowska M., *Komunikacja alternatywna w procesie rewalidacji*, w: Cz. Kosakowski, M. Zaorska (red.), *Dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2000, s. 181-186.
- Dziwosz E., *Ortodydaktyka w katechezie osób niepełnosprawnych*, *Studia katechetyczne* 2013, nr 9, s. 153-168.
- Głodkowska J., *Dydaktyka specjalna. Od wzorca do interpretacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Kaczmarek B. B., *Obraz narzędziem komunikacji – znaki i strategie wizualne w usprawnianiu społecznego zrozumienia i komunikacji osób z ASD*, w: B. B. Kaczmarek, A. Wojciechowska (red.), *Autyzm i AAC. Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2015, s. 143-200.
- Kaczmarek B. B., Wojciechowska A. (red.), *Autyzm i AAC. Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2015.
- Kielar A. M., *Metody katechizacji uczniów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Świętego Wojciecha, Poznań 2006.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Kosińska E., *Katecheta w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Wydawnictwo Rubikon, Kraków 1999.
- Kosakowski Cz., Zaorska M. (red.), *Dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2000.
- Kostorz J., *W poszukiwaniu pedagogiczno-katechetycznych wzorów osobowych – Edyta Stein*, w: J. Stala (red.), *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2004, s. 87-106.

Kwasiborska – Dudek J. i in., *Wybór właściwej metody AAC do rozwijania umiejętności porozumiewania się dzieci ze spektrum autyzmu*, w: B. B. Kaczmarek, A. Wojciechowska (red.), *Autyzm i AAC. Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2015, s. 121-130.

Mitchell D., przeł. J. Okuniewski, *Sprawdzone metody w edukacji specjalnej i włączającej. Strategie nauczania poparte badaniami*, Wydawnictwo Harmonia Uniwersalis, Gdańsk 2016.

Palak Z., Bujnowska A. (red.), *Kompetencje pedagoga specjalnego. Aktualne wyzwania teorii i praktyki*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.

Puchalski G., *Model katechezy ewangelizacyjnej w nauczaniu Jana Pawła II*, w: J. Stala (red.), *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2004, s. 23-36.

Rozen B., *Edukacja religijna osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Hosianum, Olsztyn 2008.

Skłodowska A., *Współczesny pedagog specjalny – jego rozwój i potrzeby zawodowe*, w: Z. Palak, A. Bujnowska (red.), *Kompetencje pedagoga specjalnego. Aktualne wyzwania teorii i praktyki*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 104-112.

Słupek K., *Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna, dostosowanie wymagań*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2018.

Stala J. (red.), *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2004.

Wawrick A., przeł. M. Dońska-Olszko, *Porozumiewanie się bez słów. Komunikacja wspomagająca i alternatywna na świecie*, Isaac Seria 1, Warszawa 1999.

Wojciechowska A., *Metody komunikacji wspomagającej i alternatywnej we wczesnym wspomaganiu rozwoju dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu*, w: B. B. Kaczmarek, A. Wojciechowska (red.), *Autyzm i AAC. Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2015, s. 131-142.

Wyczęsany J., Gajdzica Z., *Uwarunkowania edukacji i rehabilitacji uczniów o specjalnych potrzebach rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2006.